

Miten sinä rankaisisit sosiaalihuujareita?

Samalla kun Suomi porskuttaa ylös lamakuopasta, nousee etusivuille yhä useammin uutisia nokkelien sosiaalihuujareiden tempauksista. Selvitykset huijausten määrästä saavat hyvin palstatilaa ja pääkirjoituksissa pohditaan, miten tähän nykyajan "robinhoodismiin" pitäisi suhtautua.

Sosiaalihuujauksista on tehty useita erilaisia selvityksiä. Näissä on yritetty tutkia ennen kaikkea huijausten määrää ja varsinkin sitä pelottavaa osaa koiruukista, joka väijyy Suomi-laivaa vedenpinnan alla. Yleisen käsityksen mukaan nimittäin viranomaisten tietoon tulee väärinkäytöstä vain "jäävuoren huippu". Metaforana "jäävuori" onkin huolta herättävä – salakavala, kylmä, kova ja lujempi kuin kestävätkään laivankylki.

Selvitykset ovat tuottaneet ristiriitaista tietoa, koska piiloon jäävää väärinkäyttöä on vaikea tutkia. Työministeriön 1994 tekemän selvityksen mukaan työttömyysturvan väärinkäyttö arvioitiin vuodessa 800 miljoonan markan potiksi. Stakesin viranomaiskyselyyn perustuva tuore tutkimus¹ arvioi tukien väärinkäytön kokonaissummaksi 126 miljoonaa markkaa, joista ilmi tuli arviolta 34 miljoonan huijaukset. Kun Stakes tutki asiaa haastatteleamalla tukia myöntäviä viranomaisia, on vuoren mittaamiseksi vaadittu myös tutkimusta, jossa haastateltaisiin tavallisia kansalaisia. Stakesin selvityksen teettänyt sosiaali- ja terveysministeriön työryhmä ei kuitenkaan ole halunnut teettää tutkimusta, jossa kansalaiset arvioisivat toistensa väärinkäytöksiä.

Keräsimme tätä juttua varten Helsingin Sanomien, Aamulehden, Iltalehden ja Ilta-Sanomien uutiset Stakesin selvityksestä. Tärkeintä tietoa niissä näyttäisivät olevan numerot. Keskeiseksi uutiseksi nostetaan mainittu arvio koko "jäävuoresta". Vähemmän toimittajia kiinnostaa arvio vuosittain ilmi tulevasta vilpistelystä (34 miljoonaa, 7400 tapausta). Tyypillisesti pääuutisissa kuvaillaan väärinkäyttäjien niksejä ja kikkoja. Näin syntyy tyypitarina, jonka asiat löytyvät myös tutkijoiden kirjoittamasta tiivistelmästä – olihan tehtävänä juuri väärinkäytön määrän arvioiminen. Tyypitarinaa ei siten voi laittaa suoraan toimittajien piikkiin.

Tyypitarina on kuin tehty uutiseksi, koska luvut sopivat uutistekstiin, kun taas epäselvien ja epävarmojen syy-yhteyksien selvittely ei siihen oikein istu. Tällainen lähestymistapa tuottaa kertomuksia, jotka teknistävät kuvauksen

hallintorutiinien kielelle. Ilmiöstä tulee näennäisen epäpoliittinen. Tyyppitari-
naa muistuttavat eniten päivälehtien jutut. Iltapäivälehdet lisäävät siihen joi-
tain lisämausteita. Molemmat korostavat ”kunnan kansalaisten” merkitystä il-
miön selvittelystä, mutta melkein päinvastaisista näkökulmista.

Ilta-Sanomien jutussa (18.9.1999) pistää silmään ennen kaikkea yksityis-
henkilöiden ilmiäntoimitusten merkityksen korostaminen. Lehden mukaan il-
miäntoimitukset ovat ”hyvin yleisiä”. Kuitenkin Stakesin raportin tietojen pohjal-
ta voi laskea, että ilmi tulleista tapauksista noin kuusi prosenttia perustuu yk-
sityiseen ilmiäntoon. Ilta-Sanomien viittaakin siihen, että monet ilmiannot ovat
perättömiä. Näin kansalaiset esitetään varsin epäluotettavina toistensa väärin-
käytön arvioijina.

**Uusimassa Stakesin selvityksessä arvioidaan:
Sosiaaliturvaa väärinkäytetään yli 100 miljoonalla**

Maailmassa ei selvitä pois

**Ilta-Sanomien myy Lucea:raa
"Suuri riski, mutta
hyvät palkinnot"**

**Rosvokapitalismin seurauksen käynnin mukaan:
Venäjä saattaa hajota 10-40 valtioksi**

**Venäjä on
rautakapitalismin
huippu**

Uusimassa Stakesin selvityksessä arvioidaan, että sosiaaliturvaa väärinkäytetään Suomessa vuosittain noin 100 miljoonalla. Uusimassa väärinkäytetään noin 40 miljoonalla. Stakesin selvityksessä arvioidaan, että väärinkäytetään sosiaaliturvaa Suomessa vuosittain noin 100 miljoonalla. Uusimassa väärinkäytetään noin 40 miljoonalla.

Ilta-Sanomien myy Lucea:raa "Suuri riski, mutta hyvät palkinnot". Ilta-Sanomien myy Lucea:raa "Suuri riski, mutta hyvät palkinnot".

Rosvokapitalismin seurauksen käynnin mukaan: Venäjä saattaa hajota 10-40 valtioksi. Rosvokapitalismin seurauksen käynnin mukaan: Venäjä saattaa hajota 10-40 valtioksi.

Venäjä on rautakapitalismin huippu. Venäjä on rautakapitalismin huippu.

Uusimassa Stakesin selvityksessä arvioidaan, että sosiaaliturvaa väärinkäytetään Suomessa vuosittain noin 100 miljoonalla. Uusimassa väärinkäytetään noin 40 miljoonalla.

Ilta-Sanomien myy Lucea:raa "Suuri riski, mutta hyvät palkinnot".

Rosvokapitalismin seurauksen käynnin mukaan: Venäjä saattaa hajota 10-40 valtioksi.

Venäjä on rautakapitalismin huippu.

ILTALEHTI 17.9.1999

Iltalehti (17.9.1999) taas päinvastoin haluaisi kysyä kansalta, kuinka paljon huijauksia tapahtuu. Lehden mukaan julkisuudessa on tulkittu väärin sosiaali- ja terveysministeriön työryhmän aiemman väliraportin tuloksia – ”väärän” tulkin mukaan väärinkäyttö olisi vähäistä. Samalla lehden mukaan unohdetaan, että aiemmassa selvityksessä tarkasteltiin vain jäävuoren huippua, kiinni jääneiden huijareiden määrää. Lehti jättää mainitsematta, että myös tuoreessa, koko jäävuorta tarkastelevassa Stakesin raportissa sanotaan: ”tämän tutkimuksen mukaan sosiaaliturvan väärinkäyttö ei ole määrällisesti mittava ongelma

Suomessa” (s. 48). Lehti sen sijaan kyseenalaistaa Stakesin esittämän arvion: ”todellisen luvun epäillään olevan vielä monin verroin suuremman”. Uutises- ta ei käy ilmi, mistä tämä epäilevä arvio on peräisin.

Lehden epäily suuntautuukin lopulta Stakesin selvityksessä käytettyä tutki- mustapaa kohti. Lehti toteaa – edelleen epämääräisesti – työryhmää arvostel- lun siitä, ettei ”se ole halunnut tehdä laajaa kansalaiskyselyä sosiaaliturvan vää- rinkäytön todellisen mittaluokan selvittämiseksi”. Tämän jälkeen lehti esittää ylijohdaja Kari Välimäen vakuuttelun siitä, ettei väärinkäyttöä suinkaan yritet- tä vähätellä tai peitellä, ja että kansalaiskyselyäkään ei ole suljettu pois. Lehti ei näe tarpeelliseksi perustella sitä, miksi laaja kansalaiskysely olisi parempi keino väärinkäytön ”todellisen” mittaluokan selvittämiseksi.

Ilta-Sanomien kääntyy myös suoraan kansan puoleen. ”Hei!” –katugallupis- sa viideltä ”meistä” kysytään: ”Miten rankaisisit sosiaaliturvahuujareita?”. Näin lehti lyö lukkoon sen, mitä se kansalaisilta haluaa kuulla. Kapeaksi rajatussa ti- lassa kansalaiset tuottivat kahdenlaisia vastauksia: osa otti kysymyksen todesta, osa ehdotti, toivottavasti vähemmän tosissaan, keskiaikaista käsien katkaisua tai takaisin varastamista. Kiinnostavinta jutussa on ehkä se, miksi juuri ran- gaistuksesta kysyminen tuntui itsestään selvältä.

Helsingin Sanomat (18.9.1999) puolestaan panee kainalojutussaan yhden meistä kunnan kansalaisista väärinkäyttäjän häpeäpaaluun. Opintotukia ta- kaisin maksamaan joutunut toimittaja kuvaa oman tapauksensa: töitä tuli teh- tyä liikaa ja opintotuet piti palauttaa. ”Selvä peli, kuvittelin. Mutta että *huija- ri*”. Hesarin pätkä on ainoa, jossa jäävuorimetaforaan otetaan kriittisempi kanta.

Ilta-Sanomien palaa väärinkäyttöksiin vielä pääkirjoituksessaan (20.9.1999). Jutun perussanoma on se, että huhut jäävuoresta ovat liioiteltuja, mutta pie- niäkään vilppejä ei pidä hyväksyä. Harmaan talouden kaventaminen ja tietos- uoijan löysentäminen esitetään keinoina puuttua ongelmaan. Ilta-Sanomien asettaa vastakkain sosiaaliturvahuujareiden ystävät ”tietosuojahaukat” ja meidät ve- ronmaksajat, jotka vaadimme vilppien selvittämistä.

Stakesin tutkijat päätyivät raportissaan Ilta-Sanomien tapaan siihen loppu- tulokseen, ettei väärinkäyttö ei ole määrällisesti mittava ongelma Suomessa. Jos näin on, niin voinee kysyä, mikä tiedotusvälineitä jäävuoressa oikein kiehtoo, miksi väärinkäytösten määrästä jaksetaan vääntää kättä yhä uudelleen? Miksi köyhien moraalien mittaaminen kiinnostaa vaurastuvia suomalaisia?

Olisiko väärinkäytön määrän selvittäminen tärkeää siksi, että luvuilla yri- tetään todistaa ilmiön olevan yksiselitteisesti mitattavissa? Luvut tuntuvat tar-

koilta ja selkeiltä verrattuna erilaisiin epämääräisiin selityksiin ja kertomuksiin. Stakesin tutkimuksessa kuitenkin se luku, jonka kaikki tutkimamme lehdet nostivat otsikkoon – arvio jäävuoren piiloon jäävästä osasta – perustuu melko subjektiiviseen arvioon: sosiaaliviranomaisten käsitykseen siitä, kuinka paljon vilppiä heiltä on jäänyt huomaamatta. Kaiken lisäksi vastaajien käsitykset väärinkäytön määrästä eroavat suuresti toisistaan. Tarjottuja lukuja voidaan epäillä ja uusia selvityksiä voidaan tehdä mutta keinoa ”varman totuuden” selville saamiseksi tuskin löytyy.

Tässä suhteessa väärinkäyttökeskustelu tuo mieleen lamavuosien julkisuuskiistan siitä, oliko Suomessa nälkäisiä vai ei. Todisteeksi nälästä esitettiin tuolloin kuvia pitkistä pelastusarmeijan leipäjonoista. Ahon hallitus taas todisteli nälän olemattomuutta sillä, ettei terveyskeskuksissa oltu havaittu aliravitsemustapausten lisääntymistä. Erityisesti kritiikin maalitaluna oli tutkimus, jossa nälkää arvioitiin sen mukaan, mitä nälkäiset kansalaiset itse tilanteestaan sanoivat.

Vaikka väärinkäytön määrästä jaksetaan väentää kättä, sen syiden pohtiminen ei kiinnosta lehdistöä. Stakesin raportti kuitenkin tarjoaa listan keskeisimmistä syistä. Merkittävimpiä ovat lainsäädännön sekavuus, valvonnan vaikeus, ymmärtämättömyys tai tietämättömyys, heikentynyt moraalinen sekä rahan tarve ja etuuksien alhainen taso. Mikäli syihin jutuissa viitattiin, pitäydettiin yleensä väärinkäytön ”helppouden” ja valvonnan vaikeuksien kirjaamisessa. Sen sijaan taloudellista ahdinkoa ei Helsingin Sanomia lukuun ottamatta jutuissa mainittu. Raportissa esitetyistä väärinkäytön vähentämisen keinoista taas jutuissa mainittiin ”kovat” keinot, tietosuojan lieventäminen ja yleisemminkin valvonnan kiristäminen, muttei ”pehmeitä”, kuten haastateltujen ehdottamia erilaisia kampanjoita tai yhteiskunnallisen asenneilmapiirin muutokseen tähtääviä toimia.

Väärinkäyttökirjoittelun pohjavire on moraalinen – väärinkäyttö on väärin. Mutta voidaan kuitenkin kysyä, onko kirjoittelu itsessään moraalisesti kovin ansiokasta takertuessaan väärinkäytön määrään ja sen valvonnan ”koviin” keinoihin? Kuten Stakesin tutkijat huomauttavat, ulkomaisissa tutkimuksissa on todettu väärinkäyttäjien itsensä selittävän toimintaansa pohjimmiltaan taloudellisella ahdingolla. Myös suomalaisten viranomaisten käsityksen mukaan tukien niukkuus ja rahapula ovat yksi keskeinen väärinkäyttöön johtava tekijä. Tällainen näkökulma puuttuu melkein tyystin raportin uutisoinnista, tosin Helsingin Sanomien Vieraskynä-palstalla (28.9.1999) tutkijat Jarmo

Marski ja Pauli Forma viittasivat tarpeeseen tutkia myös väärinkäytön sosiaalisia taustoja.

Ehkä ajatukset puutteesta ja ahdingosta eivät tunnu kovin uskottavilta Pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa. Toisaalta Suomi on käynyt 90-luvulla läpi ankaran taloudellisen kriisin. Lamatalkoisiin ottivat osaa myös köyhimmät – sosiaaliturvaa leikattiin ankarasti. Tuloerot pysyivät lamavuosina melko lailla ennallaan, eli kaikki menettivät yhtä paljon. Kun lama loppui, tulotaso alkoi palata lamaa edeltäneelle tasolle. Köyhimpien osalta näin ei kuitenkaan ole käynyt. Sosiaaliturvan leikkauksia ei peruutettu, lama loppui mutta köyhyys jäi. Leikkaukset päinvastoin jatkuivat vielä laman loputtuakin. Tätä taustaa vasten erityinen huoli köyhien moraalittomuudesta tuntuu kummalliselta. Herää kysymys, onko kyse kaksinaismoraalista, jossa julkisuudessa kyllä entistä enemmän puhutaan moraalista, mutta teoista löytyy puheille aiempaa vähemmän katetta.

Julkisuudessa on puitu laajalti myös rikkaiden moraalialueita – rökitystä ovat saaneet muun muassa optiomiljonäärit ja köyhiä ilkeästi luimistelevat pankkiherrat. Erilaiset moralisoivat mediapaniikit muodostuvat helposti moraalipeleiksi, jossa media rapsii sanan vitsalla tasapuolisesti vähän sinne tänne lukijoidensa tuntemuksia tunnustellen. Pitkäjänteisen moraalikeskustelun käyminen edellyttäisi kuitenkin jonkin asian kaikkien keskeisten näkökulmien pitämistä esillä. Olisikohan annettava köyhien itse kertoa tarinansa? Vai pitäisikö kysyä naapureilta?

Mika Renvall

YTM, tutkija, Tampereen yliopisto

Sanna Valtonen

VTL, tutkija, Helsingin yliopisto

Viitteet.

- 1 Heikkilä, Matti & Leppänen, Anne (1999) Sosiaaliturvan väärinkäyttö. Tutkimus viranomaisten tietoon tulleista sosiaaliturvan väärinkäytöksistä. Stakes, Aiheita-monistesarja 33/1999. Helsinki: